

Boda Mihály✧ Rémai Dániel✧

A háború áldozatai: a diszkriminációs szabály története és kortárs dilemmái

DOI 10.17047/HADTUD.2022.32.2.86

A háborúkat a politikusok indítják, a katonák vívják, és az ártatlanok, civilek és nemharcolók szenvedik. A katonai etika, és az igazságos háború elméletén belül folyó gondolkodásnak ezért régóta fontos és összetett része ezeknek a csoportoknak a védelme, figyelembe véve a háború természetéből fakadó sajátosságokat is. Az ártatlanok, civilek és nemharcolók védelmét előíró szabály a diszkriminációs szabály, aminek a történetével és tartalmával foglalkozik ez a tanulmány. Egy dolog azonban egy szabály történetének és tartalmának a felvázolása, komoly jelentősége van annak, mennyiben lehet betartani előírását, illetve, hogy a valóságban mennyiben tartják azokat.

KULCSSZAVAK: katonai etika, igazságos háború elmélete, diszkrimináció

Victims of War: History and Contemporary Dilemmas of the Rule of Discrimination

Wars are initiated by politicians, waged by soldiers, and suffered by innocents, civilians, and non-combatants. Representatives of military ethics and of just war theory in particular have been attempting to create a conceptual framework for a long time. In it the protection of the above groups can be secured. The rule that prescribes the protection of innocent people, civilians, and non-combatants is the rule of discrimination. This article presents the history and the contemporary content of this rule. It is one thing, however, to outline the history and the conceptual content of a rule, and quite another to investigate the extent the rule is applicable and is followed in practice.

KEYWORDS: military ethics, just war theory, discrimination

✧ Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar, Hadtörténelmi, Filozófiai és Kultúrtörténelmi Tanszék, tanszékvezető egyetemi docens – Associate Professor, Head of Department NUPS FOMSOT, Department of Military History, Philosophy, and Cultural History; e-mail: boda.mihaly@uni-nke.hu, ORCID: 0000-0003-3037-3644

✧ Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Hadtudományi Doktori Iskola, hallgató. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Rendészettudományi Kar, Terrorrelhárítási Tanszék, mb. tanszékvezető – doctoral student, NUPS DSMS. NUPS FLE, Acting Head of Department, Department of Counterterrorism; e-mail: remaindani@gmail.com; ORCID: 0000-0002-5664-0977

Bevezetés

Mary Khaldor a *New and Old Wars* (Új és régi háborúk) című munkájában „új háborúk” néven elkülönítette a 20. század végére jellemző etnikai jellegű (balkáni és kaukázusi) háborúkat a korábbi évszázadokra és a 20. század korábbi évtizedeire jellemző államok közötti háborúktól. Az elkülönítés egyik alapja az, hogy az etnikai jellegű háborúkban a szervezett erőszak alkalmazásának a célja egy területen lakó emberek azon részének az elűzése, akik nem a kívánt etnikumhoz tartoznak. Az új háborúk következtében a 20. század elejéről a század végére jelentősen megváltozott a háborúk katonai és civil áldozatainak az aránya. Amíg a század elején ez az arány 8:1 volt a katonák „javára”, addig a század végére a civilek tömegesen váltak háborús áldozattá, és az arány megfordult, 1:8 lett a civilek „részére”.¹

A civilek háborús áldozattá válása nem az egyik napról a másikra történt. A változás kiindulópontja az első világháború volt, ami többféleképpen járult hozzá a civilek elleni erőszak elterjedéséhez: a brit flotta blokádnál vette a Német Császárság területeit, ami több százezer fős – alutápláltsággal és fertőzésekkel – összefüggő civil áldozattal járt; a háború az Orosz Birodalomban polgárháborúba torkollott, amiben a felek „vörös” és „fehér” terrort alkalmaztak a másik oldal civiljei ellen. A háború alatt és után olyan modern fegyverek fejlesztése kezdődött el, illetve gyorsult fel, amelyek alkalmazása szükségképpen együtt járt a civil áldozatok számának megnövekedésével (például nagy hatósugarú tüzérség, nagy hatótávolságú bombázó repülőgépek, harci gázok, nukleáris bomba). Ezeknek a fegyvereknek a rendszeres bevetése (mint a második világháborúban a civilek lakta városok és városrészek bombázása, a nukleáris bombák bevetése Japánban), radikálisan megnövelte a civil áldozatok számát.² Ezekhez a változásokhoz járultak hozzá a század második felében a Khaldor által jelzett új háborúk, amelyek célja főként „a félelem és az utálat” elvetése volt a saját népesség körében egy másik népességgel szemben.³ Az új háborúk közé azonban nem csak az etnikai ellentétek mentén tematizálódó balkáni és kaukázusi háború sorolható, hanem a kolonializmus-dekolonializmus problémáját felvető algériai háború, illetve a vallási szembenállásra épülő arab-izraeli konfliktusok (egy része) is.

A történelem nagy részében a civileket elméleti alapon elkülönítették – diszkriminálták – a katonáktól. A diszkrimináció célja az volt, hogy a civileknek a harcok alóli immunitást biztosítsanak. A civileknek a katonáktól való, számukra immunitással szolgáló szabályszerű elkülönítését diszkriminációs szabálynak nevezzük. Az alábbiakban a diszkriminációs szabály történetét és kortárs elméleti alapjait mutatjuk, majd a tanulmány második részében egy kortárs esettanulmányon keresztül a szabály érvényesülését az arab-izraeli jelenkori konfliktusban.

1 Khaldor 2001, 8.

2 Primoratz 2007a. 3.

3 Khaldor 2001. 8.

A diszkriminációs szabály története

A primitív (civilizáció előtti) emberi közösségek, bár számos különböző, a háborúhoz kapcsolódó eltérő szokással és közösségi intézménnyel rendelkeztek, abban hasonlítottak egymásra, hogy kétféle erkölcs szabályrendszert alakítottak ki. Az internális szabályrendszer a közösség tagjainak az egymáshoz való viszonyát szabályozta, az externális pedig a közösség viszonyát a közösséghez nem tartozókhöz, más közösségekhez. Az internális szabályrendszer a közösség stabilitását és a tagok együttműködését biztosította, és olyan szabályokból állt, hogy „Ne lopj!”, „Ne ölj!”, „Tiszteld az időseket és a holtakat!”. Az externális szabályok a közösséghez nem tartozókkal szemben jóváhagyták a lopást, ölést, a másik közösség kiirtását. Sőt, megbecsülés járt ezekért a tettekért, amivel a közösségnek a többi közösséggel szembeni előnyét kívánták biztosítani a túlélésért folyó versenyben.⁴ Egy esetleges háborúban így a szemben álló közösség harcos és nemharcos tagjait sem különböztették meg egymástól, mindegyikük potenciális célpont volt. A primitív háborúban a diszkriminációs szabálynak semmilyen jelentősége nem volt, a primitív háború indiszkrinatív jellegű volt.⁵

A civilizáció kezdeti – ókori (asszír, zsidó, görög, római) – szintjein az indiszkrinatív háborúviselés nem tűnt el, sőt bizonyos esetekben még ideológiai alátámasztást is kapott (mint Asszíriában, Izraelben). Ugyanakkor a költők, a filozófusok és egyéb szerzők már többféle erős kritikát fogalmaztak meg jellegével szemben. Az egyik indoklás arra nézve, hogy a közösség bizonyos tagjait a háborúban kímélni kell vallási jellegű volt: a szent időszakok, és a szent helyek (templomok), illetve bárki, aki ott tartózkodik (pap, menekült) védelmet élvez a háborús erőszakkal szemben.⁶ A másik indoklás a harcos ideológiára volt jellemző: a harcos becsülete, amit a dicsőségesen megvívott harccal nyerhet el, azt követeli, hogy méltó ellenfelet válasszon magának, és a nők, illetve a magukat megadóknak nem ilyenek.⁷ Végül a harmadik indoklás az igazságos háború gondolkodási hagyományára támaszkodott: a háború nem lehet írtóháború, hanem csak a bűntett megbüntetésére és helyrehozására terjedhet ki, és nem terjedhet ki az ártatlanokra.⁸

Az ártatlanság, mint a háború korlátozásában való általános hivatkozási alap fontos volt az ókorban is, azonban csak a kereszténységgel vált központi jelentőségűvé. A középkor korai évszázadaiban az ártatlanság fogalmát viszont nem az ellenséges oldalon lévő bizonyos személyekkel összefüggésben használták, hanem a saját – igaz keresztény – oldalon álló személyekkel összefüggésben.⁹ Ártatlannak ugyanis a keresztény tanokat messzemenőkéig figyelembe vevők minősültek, akiket az elvárás szerint támogatott az Úr. Akik nem ezt tették, ők bűnösök voltak, ők voltak

4 Hartigan 1982. 6.

5 Boda 2021a. 28.

6 Hérodotosz 1998. 423–425 (VI. 75–78).

7 Sallustius 1978. 13–16; Cicero 1987. 301.

8 Polübiosz 2002. 312–314 (V. 9. 11.)

9 Paul Ramsey ezzel szemben úgy véli, hogy a korai keresztény szerzőknél is megtalálható az ártatlanság védelme, mivel megtalálható a bűnösök (korlátozott) védelme is (Ramsey 1961. 34–40.)

az ellenség, akiket a várakozás szerint megbüntet az Úr.¹⁰ Ez utóbbi kategóriába tartoztak a nem keresztények és az eretnek (nem igaz) keresztények. Az ártatlanság és a bűnösség így nem egy-egy tett elkövetéséhez kapcsolódott, hanem egy állapothoz, egy adott közösségben betöltött tagsághoz (sok tett elkövetéséhez, életformához). Ennek következtében egy ellenséges – bűnös – közösségében mindenki támadhatóvá vált, és a diszkriminációs szabály továbbra sem érvényesült.¹¹

A helyzet a 10–11. században változott meg, amikor a kisebb-nagyobb területi (egyházi, politikai) egységek urai az úgynevezett békemozgalmak keretében a kezükbe vették a területükön a feudális (magán)harcok szabályozását. Ezeknek a mozgalmaknak a keretében szabályozták többek között azt, hogy mikor lehet hadat viselni, illetve, hogy még ezekben az időszakokban is kik élveznek immunitást a harcok alól, azaz kiket nem lehet támadni. Ide tartoztak főként a papok, a szerzetesek, az apácák, illetve az özvegyek (velük a szent helyek és időtartamok (a hét csütörtöktől hétfőig terjedő része, nagyobb ünnepek)), és a szegények.¹²

A békemozgalmak mellett a feudális harcok szabályozását és a diszkrimináció előtérbe kerülését a vallási és világi lovagrendek kialakulása is elősegítette.¹³ A 13. századi lovagok rendi kötelességei közé tartozott, hogy védjék a katolikus hitet, irányítsanak és védelmezzenek egy fejedelemséget és segítsék az urukat az ellenségeivel szemben (kivéve az igazságtalan urat), segítsék elő az igazságosságot (amit a bíró megítél), illetve hogy védelmezzék a nőket, az özvegyeket, az árvákat, a betegeket és a gyengéket, valamint a munkálkodókat és az utazókat. Ez utóbbi feladat a felsorolt kategóriában tartozó embereket a diszkriminációban a nem támadható oldalra helyezte.¹⁴

A középkor későbbi évszázadaiban az ártatlanság vált ezen kategóriák közös jellemzőjévé, azaz támadható csak az lehetett, aki bűnös volt. A bűnösnek az minősült, aki ártalmára van a (keresztény) közösségnek, ártatlannak pedig az, aki fenntartja a (keresztény) közösséget. Az ártatlanokat ezért, Szent Tamás szavaival élve „semmi szín alatt nem szabad megölni”¹⁵

A középkor végére és a korai újkorra az ártatlanság kétféle – szubjektív és objektív – értelemben jelent meg. A szubjektív értelem a középkori használatot vitte tovább, amikor az ártatlanság bűntelenséget, igaz kereszténységet jelentett, és a papok, a szerzetesek, illetve az özvegyek és az árvák tartoztak bele. Az objektív értelemben ezzel szemben az ártatlanság szekularizálódott és azt jelentette, hogy valaki nem veszélyes, mert nem képes vagy nem akar fegyvert fogni és harcolni. Ebben az értelemben voltak ártatlanok a nők és a gyerekek, a zarándokok és átutazók, illetve a földművesek, valamint a művelt és békés népesség.¹⁶

Az ártatlanság objektív fogalmának a megjelenésével a bűnösség és az ártatlanság fogalmát egyre inkább felváltotta a harcoló–nemharcoló fogalompár. A harcolók

10 Boda 2021b, 62–74.

11 Hartigan 1982, 32; McKeogh 2007, 64.

12 Boda (megjelenés előtt); McKeogh 2007, 68.

13 Johnson 1975, 7–9.

14 Lull 1970, 313–319.

15 Aquinói Szent Tamás 2014, 409; Hartigan 1982, 48.

16 Vitoria 2004, 100.; Hartigan 1982, 82–83; McKeogh 2007, 70–71.

közé az egyre inkább professzionalizálódó katonák tartoztak, a nemharcolók közé pedig mindazok, akik korábban az objektíve ártatlan kategória részei voltak, és akikre együtt civilként lehet utalni. A változás alapja abban állt, hogy a háborús felelősséget ebben az időszakban a szuverén uralkodóknak tulajdonították és nem a háborút ténylegesen megvívó, többnyire zsoldos katonáknak.¹⁷ A szabályt a filozófusok és a nemzetközi jogászok mellett a 19. század második felétől számos gyakorlati szabályozás, nemzetközi konferencia és nemzetközi jogegyezmény is megerősítette (Lieber kódex (1864), Brüsszeli konferencia (1874), Hágai egyezmények (1899, 1907)). A diszkriminációs szabály ezzel új elméleti megalapozást kapott, a korábbi ártatlanság helyett a „nemharcoló civilség” fogalma lett az alapja.

A *diszkriminációs szabály* érvényessége azonban már nagyon hamar veszélybe került. A vallásháborúkban, a szabadságharcokban, a polgárháborúban és a nemzetállamok közötti háborúkban a szabálynak csak nagyon kis jelentősége volt. Ezekben a harcokban a harcokért való felelősséget ugyanis nem egyetlen személy, a szuverén uralkodó viselte, hanem az „ügyet”, az elveket, az ideológiát képviselő közösség, és annak minden tagja. A nemzetállamokban a szuverenitás az uralkodó helyett a népet illette meg. Ennek megfelelően, félretéve a nemzetközi jogot, könnyen lehetett arra a következtetésre jutni, hogy a nép minden tagja támadható is egyben. Az ilyen támadás technikai feltételei a 19. század második felétől a 20. század közepéig alakultak ki. Ez a folyamat diszkriminációs szabály teljes feladásának az irányába mutatott.

A 20. században többen arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a diszkriminációs szabályt fel kell adni, mert a feladás által vagy igazságosabban lehet elosztani a társadalmat érő károkat és ezzel csökkenteni lehet az életerős fiatalokat ért kárt, vagy meg lehet büntetni azokat, akik nem tettek semmit egy igazságtalan és háborút provokáló politikai rendszer felemelkedése ellen (esetleg támogatták is azt).¹⁸

Ezen elképzelésekkel szemben a diszkriminációs szabály mellett álltak ki gondolkodók *konzekvencialista* (vagy *utilitarista*) alapon, illetve *deontológiai* alapon. Konzekvencialista alapon a diszkriminációs szabály azzal védhető, hogy a szabály elfogadásának jobb következményei vannak, mint elvetésének. Ez az igény azonban nem fogalmi, hanem tapasztalati kérdés, hiszen például szükséges hozzá, hogy az ellenség is tiszteletben tartsa a szabályt. A konzekvencialista elmélet így nem nyújt túlságosan erős védelmet a diszkriminációs szabály számára és a civileknek.¹⁹

Deontológiai alapon a szabály már sokkal jobban védhető. A 20. század második felében népszerűvé váló deontológiai elmélet a védelem–nézet (*defense view*), ami szerint a katona csak azt a személyt támadhatja meg, aki ellen meg kell védenie magát. Thomas Nagel szerint „egy személy ellen irányuló ellenséges bánásmódot annak a személynek valamilyen jellemzőjével kell igazolni, ami megfelelővé teszi a bánásmódot. Az ellenségesség egy személyes viszony, és illeszkednie kell a célponthoz”.²⁰ Emberek megölése a háborúban egy példája az ellenséges bánásmódnak, így fontos, hogy az megalapozott legyen azoknak a személyeknek a jellemzői által, akiket érint.

17 Hartigan 1982, 94–95, 99–100, 108; McKeogh 2007, 73–77.

18 Primoratz 2007b, 22–24.

19 Primoratz 2007b, 25–27.

20 Nagel 1994, 226.

Ha az embereknek egy csoportja – akár katonák, akár civilek – nem vesz részt a háborúban, akkor nem okoznak kárt, így ellenük nem szükséges védekezni, azaz nem indokolt ellenük az ellenséges magatartás. Ezek az emberek a nemharcolók (immár minden kiegészítés nélkül), akiknek joguk van ahhoz, hogy ne támadják meg őket.²¹ A védelem nézet szerint nem követelmény az, hogy a nemharcoló civil, a harcoló pedig katona legyen. Bárki is jelent veszélyt, őt igazolt módon lehet támadni, aki azonban nem jelent veszélyt – mert nem képes arra, vagy nem akar – azt nem lehet igazoltan támadni. A diszkriminációs szabály ezzel ismét új elméleti megalapozást nyert, most az ártatlanság és a civilség fogalma helyett a nemharcoló fogalmára alapozva.

A diszkriminációs szabály a 20–21. század fordulóján

A 20. század második fele és a 20–21. század fordulója új tapasztalatokat hozott a hadviselésben. A tapasztalatok alapján a diszkriminációs szabály kétféleképpen változott: egyrészt elfogadták a szabályt a fenti formában, szabályszerű kivételeket állapítottak azt illetően; másrészt igyekeztek jobban definiálni a szabályt a harcoló és nemharcoló csoportok pontosabb definiálásával.

A diszkriminációs szabály alóli kivételek

A diszkriminációs szabály a harcolók és a nemharcolók közötti különbségtevással védi a nemharcolókat. A szabály azonban nem abszolút, abban az értelemben, hogy vannak kivételek az alkalmazásában. Az első kivétel a kettős hatás elve, melynek az az alapja, hogy a katonai cél eléréséhez szükséges, hogy nemharcolóknak okozzanak károkat.

A kettős hatás elve a középkorban még a bűnösöknek önvédelemben okozott károk igazolását szolgálta,²² az újkortól kezdve azonban a nemharcolóknak okozott károk igazolása lett. A kettős hatás modern elve úgy szól, hogy megengedett minden olyan tett végrehajtása a háborúban, ami valószínűleg kárt fog okozni a nemharcolóknak, ha:

- a tett katonai célja jó (támogatja a háború igazságos célját);
- a tett közvetlen következményei is jók (például az ellenség katonai objektumainak az megsemmisülése);
- a cselekvő szándéka a jó célra és következményre irányul és rossz következményekre nem irányul még a jó cél eszközeként sem;
- a tett végrehajtója a rossz következményeket előre látja, és igyekszik azokat még a saját kára árán is minimalizálni (azaz átvállalni a kockázatot az ellenség nemharcolóiról);
- a rossz következmények mértéke arányos a jó következményekkel (a rossz kevesebb, mint a jó).²³

21 Walzer 2006, 135–137.

22 Ramsey 1961, 39–47.

23 Walzer 2006, 153–155.

A kettős hatás elvének ezen megfogalmazásában külön jelentőséggel bír, hogy a katonai, kárt okozó szándék nem irányulhat a nemharcolók ellen (akiknek a kára csak előre látott lehet), és hogy a katonai szándéknak arra is kell irányulnia, hogy a katonák több kockázat vállalásával minimalizálják az előre látott nemharcolói kárt. A nagy magasságból végrehajtott légi támadás, vagy a nemharcolói tömegben lévő terrorista támadása nem felel meg ennek a kritériumnak.

Felmerül a kérdés, hogy vajon minden nemharcoló esetében kell-e a katonának a kockázat átvállalásával minimalizálni a nemharcolói kockázatot, vagy ezzel szemben inkább a saját (katonai) erők védelmére is kell törekedni.²⁴ A válasz megadásában szerepe van annak, hogy

- a saját vagy az ellenség nemharcolóiról van-e szó;
- haszonélvező vagy ügynevezett szemlélődő (*bystander*) nemharcolóról van szó;
- a saját vagy az ellenséges erő alkalmazásából származó kárt kell minimalizálni;
- a katonák értékesebbek vagy nem a civil állampolgároknál.²⁵

Ezen szempontok szerint felállítható az álláspontoknak egy olyan spektruma, aminek az egyik vége a nemharcolókat védi maximálisan, a másik vége pedig inkább a saját katonai erőket.

A spektrum egyik végén szereplő álláspont szerint minden – akár az ellenséghez tartozó, akár a saját országhoz tartozó – nemharcoló kárát köteles minimalizálni a katona a saját kockázatának a növelése árán, akár az ellenség, akár ő idézi elő a károkozás lehetőségét. Ezen álláspont mellett szóló érv, hogy a katonai professzionalizmus miatt a katonáknak, akármelyik félhez is tartozzanak hasonló jogaik és kötelességeik vannak – többek között, hogy megvédjék a civileket –, így a nemharcolóknak, akármelyik félhez tartozzanak is hasonló jogaik és kötelességeik vannak (többek között, hogy őket a katonák kíméljék, megvédjék).

A spektrum másik véglete az, hogy a katonáknak a kiképzésük, az ország biztonságának és érdekérvényesítő képességének a fenntartása miatt összességében nagyobb értéke van, mint a civileknek, így vigyázni kell rájuk, adott esetben a nemharcolók indirekt kára árán is.

Ezen két szélsőséges, és a valóságban nehezen érvényesíthető álláspont között több, jobban képviselhető elképzelés található:

- a saját nemharcolók védelme, majd a saját katonák védelme előnyt élvez az ellenség nemharcolóinak a védelmével szemben, mivel az állam elsődleges feladata a saját állampolgárok védelme, és a saját katonák is állampolgárok (az állampolgárhadseregben) (Asa Kasher és Amos Yadlin);
- a saját nemharcolók védelme minden körülmények között előnyt élvez a saját katonák védelmével szemben, illetve az ellenség nemharcolóinak a védelme is előnyt élvez a saját katonák védelmével szemben, amennyiben őket a saját katonák által okozott kártól kell védeni, mivel ugyan a katonaság hivatása

24 McMahan 2010, 343–344. Feltételezzük, hogy a kár nemharcolói kockázata hasonló vagy nagyobb, mint az átvállalt katonai kockázat, mivel nagyobb kockázat vállalása a kisebb kockázat alól való mentesítésért nem általános morális előírások közé, hanem a hősiesség kategóriájában tartozik.

25 Kasher-Yadlin 2005, 48–51; McMahan 2010, 359–361; Luban 2011, 10–13, 3–39.

a saját nemharcolók védelme, ám saját erejének felelős használata mindenkinek kötelessége (David Luban);

- a szemlélődő nemharcolók (akik nem profitálnak a sikeres harcokból) védelme előnyt élvez a harcok haszonélvező nemharcolói védelmével szemben, és mindkettő a saját katonák védelmével szemben, mivel a harcok hasznát élvezőktől elvárható a károk egy részének átvállalása (Jeff McMahan).

Ezen elképzelések a jelzett indokok alapján egyaránt elfogadhatók.

A második kivétel a diszkriminációs szabály alól a végső veszélyhelyzet (*supreme emergency*), amikor igazolt az ellenség nemharcolóinak nem csupán előrelátott, hanem szándékos támadása. A végső veszélyhelyzet kivétele feltételezi, hogy különbön áll egy komoly veszélyhelyzet, ami az ellenség tevékenységének köszönhetően, vagy egy humanitárius katasztrófa (például: a náci elfoglalják egész Európát), vagy politikai szükséghelyzet (például: Nagy-Britannia a létéért küzd). A végső szükséghelyzet igazolja az ellenség nemharcolóinak a szándékos támadását (a német városok terrorbombázását), amíg a veszélyhelyzet fennáll.²⁶

Végül, a diszkriminációs szabály harmadik kivétele a megtorlás, ami az ellenség által a nemharcolók ellen elkövetett indiszkrinatív háborús bűncselekményre adott hasonlóan indiszkrinatív válasz, azzal a céllal, hogy elrettentsék az ellenséget újabb bűncselekmények elkövetésétől. A megtorlás igazoltsága a korábban elkövetett indiszkrinatív tettben van, így azzal arányosnak is kell lennie.²⁷

A diszkriminációs szabály pontosabb meghatározása: harcolók és nemharcolók

A harcoló és nemharcoló csoportok definiálásának kétféle megközelítése lehetséges: vagy a harcolókhöz tartozókat soroljuk fel, vagy a nemharcolókhöz tartozókat. A védelem-nézet szerint a harcolót azért lehet támadni, mert veszélyt jelent, és szükséges védekezni ellene, hogy ne okozzon kárt. A 20. századi háborúk tapasztalatai alapján a harcoló nem csak az, aki fegyvert fogva rohamoz az ellenség felé, hanem mások is ide tartoznak: azok a katonák, akik éppen nem rohamoznak, mert a laktnyában vannak, de bármikor bevetethetők; a parancsot kiadó tisztek, mivel részei a parancsláncnak, aminek a végén a tényleges veszélyt jelentő katona rohamoz a fegyverrel,²⁸ illetve azok a személyek, akik ugyan nem katonák, azonban tevékenységükkel a cselekvési lánc keretében hozzájárulnak a rohamozó katona jelentette veszélyhez (hadianyagszállítók, hadianyaggyárban dolgozók).²⁹ Talán azok is ide tartoznak, akik ugyan nem katonák, ám intellektuálisan járulnak hozzá a katonák kiképzéséhez (a katonákat oktatók).³⁰ Azok azonban, akik nem katonák, ám aktív, vagy passzív politikai, esetleg pénzügyi támogatásukkal (adózásukkal, egyéb dotációval) járulnak hozzá a háborús politikához, vagy nem sorolhatók a harcolók közé, mivel nincsenek a kívánt mértékű szoros kapcsolatban a rohamozó katona jelentette

26 Walzer 2006, 252.; Primoratz 2007b, 36–39.

27 Walzer 2006, 207.; Christopher 1999, 181–183.

28 Murphy 1973, 532.

29 Boda 2015a, 215.

30 Vö. a szimbolikus terrorista helyzetével: Boda 2015b, 71–74.

veszéllyel. Esetleg a harcolók közé sorolhatók, azonban ellenük csak nemhalálos erőszak alkalmazása arányos, mivel az ellenük indított halálos erőszak támadásban számos más nemharcoló is kárt szenvedne.³¹

A terrorizmus-ellenes harc izraeli tapasztalatai alapján a nemharcolók között érdemes megkülönböztetni egymástól a civil harcolót; a kvázi civil harcolót, az emberi pajzsot (*human shield*), a gyerekkatonát és bármilyen egyéb nemharcolót.³²

A civil harcoló a civil milícia tagja, akinek van polgári foglalkozása, munkája, és aki nem részesül reguláris kiképzésben. Ennek ellenére ő részt vesz a harcokban, viszont a reguláris (kiképzett) harcolókkal szemben csak korlátozott és időszakos jelleggel, így nem jelent állandó veszélyt. Ennek okán felmerülhet, hogy csak akkor támadható, amikor éppen harcol, és veszélyt jelent. A reguláris kiképzésben nem részesülő harcoló azonban a hadtörténelem során része volt a hadseregeknek, és mint auxiliáris haderő ki volt téve az igazolt támadásnak. A milíciák tagjai így éppúgy harcolóknak minősülnek, mint a reguláris kiképzésben részesült katonák, így támadhatók is.³³

Amikor az ellenség nem reguláris haderővel okoz veszélyt, hanem gerillacsapatokkal, akkor az ellenük való küzdelemben szükség lehet az olyan emberek (és azok szolgáltatásának) a támadására, akik tevékenyen segítik a gerillákat. Ezeket az embereket kvázi civil harcolóknak nevezzük, a szolgáltatást és az annak helyt adó épületet, járművet stb. pedig asszociált célpontnak (a gerillatevékenységgel asszociált célpontnak). Asszociált célpont a gerillák ellátása, orvosi segítsége, fegyvereik raktározása, vagy ügyük nyilvános propagálása a telekommunikációs csatornákon. A kvázi civil harcolók és az asszociált célpontok támadására szükség van, hogy akadályozni lehessen a gerillák operatív képességét, azonban ennek eszköze a nemhalálos erőszak alkalmazása (például letartóztatás, épületek és járművek lerombolása, elektromos áramellátás elvágása).³⁴

Az emberi pajzsok (*human shields*), azok az egyébként nemharcoló (és fegyvertelen) emberek, akiket a harcolók a védeni kívánt épület vagy személyek elé, köré telepítenek (vagy az épületet, személyt telepítik a nemharcolók közé) azért, hogy ők a testi épségükkel és az életükkel védjék azt. Emberi pajzsok alkalmazása egy speciális harceljárás, aminek az a célja, hogy az ellenséget a diszkriminációs szabály áthágására és ezzel saját demokratikus nyilvánosságával való elszámolásra késztessek, vagy hogy a szabály áthágásától való elállásra és ezzel céljai feladására bírják rá.³⁵ Ebből a dilemmából úgy lehet kilépni, hogy egy speciális módszert kell bevezetni a pajzsok által védett katonai célpont megtámadásához, amivel világossá lehet tenni, hogy az emberi pajzsok esetleges haláláért az őket használó háborús fél a felelős.

Emberi pajzsból kétféle létezik, a szándékos pajzs, aki tudottan és vállaltan látja el a pajzs szerepét, és a nemszándékos pajzs, aki tudomásán kívül vagy akarat ellenére látja el ezt a szerepet. A speciális módszer mindkét esetben ugyanaz, a módszer hatása azonban különböző. Mindkét esetben figyelmeztetni kell az emberi pajzs harceljárást alkalmazót, hogy ellene (és a pajzs ellen) a támadás meg fog indulni.

31 Vö. McMahan 2009, 213–231.

32 Vö. Gross 2010, 155.

33 Gross 2010, 156–157.

34 Gross 2010, 157–162.

35 Skerker 2004, 31.

A figyelmeztetés hatása a szándékos pajzs esetében az lesz, hogy amennyiben továbbra is ellátja a pajzs-szerepet, akkor már olyan civil harcolónak fog minősülni, aki a testével lát el védelmi feladatot. A figyelmeztetés hatása a nemszándékos pajzs esetében pedig az lesz, hogy világossá teszi, a pajzsok esetleges haláláért a felelősség nagyrészt³⁶ az emberi pajzs harceljársát alkalmazót terheli. Az utóbbi esetet a támadó szempontjából ezért úgy kell kezelni, mint a kettős hatás elvének egy olyan esetét, amiben az arányosságnak kedvezőtlenebb formája (több rossz (áldozat), mint jó (katonai cél megvalósítása)) is megengedett.³⁷

A gyerekkatonáknak olyan fiatalok, akinek a harcolók fegyvert adtak a kezébe és rávették arra, hogy harci feladatot lásson el. A gyerekkatonák használata a fegyveres konfliktusban is egy speciális harceljárás, aminek az alapja az, hogy a gyerekkatonáknak ugyan nyilvánvalóan veszélyt jelent a vele szemben állókra (hiszen fegyvere van, amit kész is használni), ugyanakkor fiatal koránál fogva a nemharcolók közé szokás sorolni, akit nem szabad támadni. A gyerekek nemharcoló státusának az a feltételezés az oka, hogy fiatal koruknál fogva morálisan éretlenek, azaz nem képesek felmérni, hogy milyen rosszat tesznek. Ez a feltételezés azonban nem minden esetben állja meg a helyét, azaz a fiatal kor nem feltétlenül jár együtt a morális éretlenséggel. A rosszabb életkörülmények között (mint amilyenek a gyerekkatonákat alkalmazó világrészekben előfordul) növekvő gyerekek hamarabb érik el a morális érettséget, mint a jobb körülmények között felnővők. Ennek okán inkább azt feltételezhetjük, hogy a gyerekkatonák morálisan érettek, és ezért a harcolók közé kell őket sorolni. Ugyanakkor annak is van morális jelentősége, hogy fiatalok, azaz még keveset éltek, ezért amellett, hogy harcolók, amennyire arra lehetőség van kímélni kell az életüket, és nemhalálos eszközökkel, illetve kockázatátvállalással kell fellépni ellenük.³⁸

Végezetül, az eddig említetteken kívül számos olyan nemharcoló van, aki csak kisebb mértékben kapcsolódik a gerillákhoz, vagy egyáltalán sehogy sem, azonban azok környezetében él. Az alapvetően a gerillák ellen indított aránytalan erőt alkalmazó támadás a kettős hatás elve extrém formájának az alkalmazása, amiben a legnagyobb védelem a saját nemharcolóknak jár, majd a saját katonáknak, végül az ellenség nemharcolóinak (Asa Kasher és Amos Yadlin-féle verzió). Az elv által akkor igazolható aránytalan erőt alkalmazása, ha feltételezhető, hogy a gerillák a másik fél nemharcolói ellen fognak támadást intézni, illetve, hogy a gerillák körül csak a saját nemharcolói vannak, azonban jelentősen nagyobb számban, mint amennyi nemharcoló kárt szenvedne a gerillák támadásában. Ekkor a kettős hatás elve, illetve a nemharcolók és a saját katonák prioritizálása magába foglalja, hogy a gerillával szemben bevethető aránytalan erőt (megelőző jelleggel) a saját nemharcolók védelmében, még ha az aránytalan nemharcolói kárral is jár a gerillák oldalán.³⁹ Például lebombázható egy ötven fős esküvői menet, ha abban tudottan öt gerilla tartózkodik, akik másnap támadást terveznek egy ember ellen.

36 Nagyrészt, ám nem kizárólag, mivel mindenkit terhel részfelelősség a saját tettének előre látható következményeiért. Vö. Skerker 2004, 33.

37 Gross 2010, 168.

38 McMahan 2009, 200–201.

39 Asa-Yadlin 2005, 51–53.

Összefoglalás

A diszkriminációs szabály a hadviselés egyik fontos morális szabálya, ami segíti az ellenségek közötti háború korlátozott mederben tartását, és ezzel a fenntartható béke elérését. A hadtörténelemben az ókortól kezdve az ártatlanok, a civilek vagy a nem-harcolókat védelmeként jelent meg a civilizált társadalmakat képviselők elméleteiben, illetve a civilizált államok háborúiban. A szabály egyes változatai elméleti szempontból jól megalapozottnak tekinthetők, a háborúban való figyelembe vételét és gyakorlati érvényesülését azonban nagyban befolyásolja, hogy a szemben álló felek osztoznak-e valamilyen közös értékrendszerben, és ezért kölcsönösen fontosnak tartják-e. Amíg a közös értékrendszer korlátozott háborút eredményez és elősegíti a diszkriminációs szabály gyakorlati érvényesülését; addig a háborús felek közötti éles – abszolút – szembenállás az érvényesülését akadályát képezi és abszolút háborúhoz vezet.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Aquinói Szent Tamás: A teológia foglalata. Második rész 2. Budapest, Gede Testvérek Bt., 2014.
- Boda Mihály: A katonai vezetés erkölcsi és morális elemei. *Hadtudomány* 25 (2015a) E szám. 204–220.
- Boda Mihály: Célzott emberölés és igazságos háború. *Hadtudomány* 25 (2015b) 3–4. 59–76.
- Boda Mihály: Katona erények. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021a.
- Boda Mihály: Háborús ideológiák a középkori Magyarországon: istenítéleti ideológia, az igazságos háború elmélete. *Hadtudomány* 31 (2021b) 1. 62–74.
- Boda Mihály: Az igazságos háború elméletének kiterjesztése a rendészetre: történelmi és kortárs elméletek. *Az igazságos rendészet elmélete. Belügyi Szemle (megjelenés előtt).*
- Christopher, Paul: *The Ethics of War and Peace*. Upper Saddle River: New Jersey, Prentice Hall, 1999.
- Cicero: A kötelességről. Első könyv. In Cicero válogatott művei. Budapest, Európa, 1987.
- Gross, Michael L.: *Moral Dilemmas of Modern War*. Cambridge, CUP, 2010.
- Hartigan, Richard Shelly: *The Forgotten Victim: A History of the Civilian*. Chicago: Illinois, Precedent Publishing, Inc., 1982.
- Hérodotosz: A görög-perzsa háború. Budapest, Osiris, 1998.
- James Turner Johnson: *Ideology, Reason, and the Limitation of War*. Princeton: New Jersey, Princeton University Press, 1975.
- Kasher, Asa-Yadlin, Amos: Assassination and Preventive Killing. *SAIS Review* 25 (2005) 1. 41–57.
- Khaldor, Mary: *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era*. Stanford: California, Stanford University Press, 2001.
- Luban, David: Risk Taking and Force Protection. Georgetown Public Law and Legal Theory Research Paper No. 11-72, Georgetown University Law Center, 2011, <https://scholarship.law.georgetown.edu/facpub/654/> (Letöltés ideje: 2021. 06. 03).
- Lull, Raymond: *The Book on the Order of Chivalry*. In David Herlihy (szerk.): *The History of Feudalism*. London and Basingstoke. Palgrave Macmillan, 1970. 305–344.
- McKeogh Colm: Civilian Immunity in War: From Augustine to Vattel. In Igor Primoratz (szerk.): *Civilian Immunity in War*. Oxford, OUP, 2007. 62–83.
- McMahan, Jeff: *Killing in War*. Oxford, Clarendon Press, 2009.
- McMahan, Jeff: The Just Distribution of Harm Between Combatants and Noncombatants. *Philosophy and Public Affairs* 38 (2010) 4. 342–379.
- Murphy, Jeffrie G.: The Killing of the Innocent. *The Monist* 57 (1973) 4. 527–550.

- Nagel, Thomas: War and Massacre. In Joram Graf Haber (szerk.): *Absolutism and Its Consequentialist Critics*. 1994. 217–236.
- Polübiosz: Polübiosz történeti könyvei I. Máriabesenyő–Gödöllő, Attraktor, 2002.
- Primoratz, Igor: Introduction. In Igor Primoratz (szerk.): *Civilian Immunity in War*. Oxford, OUP, 2007a. 1–18.
- Primoratz, Igor: Civilian Immunity in War: Its Grounds, Scope, and Weight. In Igor Primoratz (szerk.): *Civilian Immunity in War*. Oxford, OUP, 2007b. 21–41.
- Ramsey, Paul: *War and the Christian Conscience*. Durham, Duke University Press, 1961.
- Sallustius: *Catilina–összeesküvés*. In C. Sallustius Crispus összes művei. Budapest, Magyar Helikon, 1978.
- Skerker, Michael: Just War Criteria and the New Face of War: Human Shields, Manufactured Martyrs, and Little Boys with Stones. *Journal of Military Ethics* 3 (2004) 1. 27–39.
- Vitoria, Francisco de: A háború jogáról. In Csejtei Dezső–Juhász Anikó (szerk.): *Amerika felfedezése és az új globális rend II*. Máriabesenyő–Gödöllő, Attraktor, 2004. 77–112.
- Walzer, Michael: *Just and Unjust Wars*. New York, Basic Books, 2006.